

Az új mitológia a szemiotikai négyzetekben

Noha vadonatúj megnevezéseknek tűnnek, az „új” mitológia és az új „etnikus nacionalizmus” azért már korábban is használt fogalmak. A neofolklorizmus megnevezést már majd fél évszázada propagáltam (Voigt, 1970), mégpedig szembeesítve a hagyományos „folklorizmus” kategóriájával. Ezt ilyen értelemben rendszereztem később is (lásd például: Voigt 1990). Az orosz kutatók pedig már ennél is korábban magától értetődőnek tartották a „neo-mitologizmus” elnevezést is. (Lásd például: Toporov 1990 – A. A. Kondratyev *A Jarin partjainál* c. regényéről szólván.) Az észt író, Friedebert Tuglas modernista kisregénye „A világ végén” (1915) külön kis szimpozion tárgya volt, ahol magam a szöveg „mythopoetic” elemzését kíséreltem meg (Voigt, 2005).

Nálunk sajátosan helybeli fogalomként szokás az „etnonacionalizmust” értelmezni, legfeljebb azt veszik hozzá, hogy főként a Balkánon az ilyen jelenségek mindenütt előfordulnak. Ám voltaképpen világszerte ugyanez a helyzet, amit például a Connor szerkesztette kötet (Connor, 1994) nyugat-európai, sőt amerikai tanulmányai is tanúsítják.

A Szemeisztosz kutatóműhely 2012-es és 2015-ös sepsiszentgyörgyi konferenciájának változatos tematikája is bizonyítja ezt,¹ és szerintem most már nem is annyira az ilyen jelenségek még egyre tágabb körben való felfedezésére volna szükség, mint arra, hogy ezeket egy-egy csakugyan összefüggő csoportjukban és megismételhető módszerrel kutassák. (És ne tövel-heggyel összehányt adatokat vagy képeket mutassanak fel.) E cél érdekében egy leíró/elemző módszert ajánlok, amely véleményem szerint kiváltképpen alkalmas az „új mitológia” névvel illetett jelenségek vizsgálatára. Persze ez sem új. Nemcsak a magyar szemiotikának, hanem társadalomtudományunk széles körének súlyos mulasztása, hogy az immár fél évszázada, A. J. Greimas és tanítványai által kidolgozott *carré sémiotique* módszerét nem használták sem társadalmi szövegek és jelenségek leírására, sem ezek magyarázatára.

A litván, ám Franciaországban működő Algirdas Julien Greimas (1917–1992) a nyelvi, szokásbeli, irodalmi, az érzelmekre vonatkozó példákat elemzett. Foglalkozott a szó szoros értelmében vett folklórral és a mitológiával is, főként a balti népek mitológiájával. Az istenek és emberek kapcsolataira vonatkozó öt ilyen témát összegzett, nem csupán szemiotikai módszerrel (Greimas, 1979, franciául 1985). Tanulságos lenne végigkísérni, hogyan vette át Greimas (és tanítványainak köre) ezt a („szemiotikai négyyszög”) módszert a francia strukturális nyelv-tudományból, és hogyan alkalmazta igazán különféle jelenségek vizsgálatára, és

1 A 2012. május 22-i konferencia anyagát „Etno-pogányok. Retorikai fogások a hálón innen és túl” címmel e-book formátumban jelentették meg Hubbes László-Attila szerkesztésében, míg a 2015-ös konferencia anyagára épít jelen kiadvány.

hogyan fejlesztették tovább mindezt. Erre a kutatástörténeti áttekintésre azonban most nincs terünk. (Röviden lásd: Voigt, 2008: főként 186-190). Már úttörő „strukturális szemantikai” könyvében (Greimas, 1966) lefekteti ennek a rendszerezésnek az alapjait. Tanulmányai kétkötetes gyűjteményében (Greimas, 1970, 1983) főleg a szövegek, ezek narrativitásának és modalitásainak a vizsgálatát adta. Már korán foglalkozott a különböző társadalomtudományok módszertanával és az így vizsgált jelenségekkel (1976). Mint közismert, az általa vezetett „párizsi iskola” több áttekintésben, kétkötetes terminológiai szótárban is összegezte nézeteiket, így igazán nem nehéz áttekintést nyerni minderről.

Azonban azt is rögtön megjegyezném, hogy alább a „szemiotikai négyszög” eredeti megoldását mutatom be; nem a későbbi, bonyolultabb változatokat említem, és ily módon nyitva hagyom a továbbfejlesztés lehetőségét. Ha egyetlen művet szabad említenem, amelyben a „szemiotikai négyszög” módszere egy konkrét téma tárgyalásakor a leginkább meggyőző és sokrétű, tanítványával együtt az „érzelmekről” készített monográfiájukat ajánlhatom (Greimas – Fontanille, 1991), amely a dolgok állapotától a lélek állapotáig „viszi” el az érzelmek rendszerét. Ami pedig a „mitológia” szót illeti, itt is a köztudott jelentést („a mítoszok összessége, rendszere”) használom – és e nem is egészen azonos kétféle körülírást most nem is megkülönböztetve vagy tovább vizsgálva. Ez a módszer közvetlenül a francia szemiotikában fejlődött ki, ám minden további szemiotikai értelmezés nélkül is releváns a társadalomtudományok sok területén.

Közvetlen témánkra, az „új mitológiára” térve át, itt több, egymásra épülő „négyszöggel” írható le e jelenség szemiotikája. A képletekbe [zárójel] között az így értelmezni kívánt másik fogalmat is feltüntettem.

Az első ilyen, felhasználható szemiotikai négyszög a mítosz és a valóság összefüggéseit mutatja be. A négyzetes rendszerezésben baloldalt felül mindig a vizsgált fogalom, jelenség (A) van, jobboldalt felül ennek ellentéte (nem-A), baloldalt alul a nem-A tagadása (~~nem-A~~), jobboldalt alul pedig az A tagadása (~~A~~).

	valóság	valóság ellentéte
A		nem-A
~~A~~		~~nem-A~~

valóság ellentétének tagadása [nem mítosz]   valóság tagadása [mítosz]

Ebben a „valóság ellentéte” azt jelenti, hogy a szöveg relációja nem tényszerű. (Pl. azt a mozzanatot, hogy a hős állattól származik, a szöveg felhasználja, ám nem valóságként mutatja be.) Ha e képletben a valóság tagadását a mítosszal értelmezzük, az ilyen mítosznak megvan a saját grammatikája és szemantikája. A nem-mítosz viszont a mítosznak a maga keretein kívüli felhasználására, és a szövegek vagy elképzelések például művészeti vagy politikai meghatározottságára vonatkozik. Pl. az albán felségjelekben a „sas” arra utal, hogy az albánok „a sas

fiai”; a mi *Hymnus*-unkban a „Kárpát szent /!/ bérce” pedig a retorikából ismert irodalmi metafora.

A második szemiotikai négyszög a vallástudomány egyik leginkább közismert állítását mutatja be hasonlóan formalizált és logikai rendszerben.

	szent	profán
A		nem-A
~~A~~		~~nem-A~~
	nem-profán	nem-szent

Ebben a „nem-szent” arra vonatkozik, hogy egy más összefüggésbe átvive érvényes a jelentés. Például nem a vallás szerint is lehet az ünnepeket vagy a kalendáriumot, sőt akár a múltat vagy a jövőt értelmezni. A „nem profán” azt jelenti, hogy például „nemzeti” vagy „etnikai” jelentéssel bírnak a feliratok, helynevek, jelvények, akár az egyes színek – amelyek azonban a szó szoros értelmében ettől még nem lesznek „szent” jelentésűek. Szentendre város neve, Szűz Mária öltözetének vagy lakóhelyének ábrázolásai is lehetnek ilyen értelemben használtak – és évszázadok óta ez a gyakorlat meg is valósult.

Mostani témánk szempontjából fontos a harmadik szemiotikai négyszög is, amely a „régí” („ősi”) és a „mai” („modern”) jelentések összefüggésére vonatkozik.

	ősi	nem ősi
A		nem-A
~~A~~		~~nem-A~~
	nem-ősi tagadása [nem-modern]	ősi tagadása [modern]

Ebben az „ősi/nem-modern” csoportba sokminden tartozik, ami egy kultúrában valaha régen megvolt (akár a ráolvasás, a boszorkányhit, vagy a latin nyelven írott versek is). Erre utalnak vissza például a rovásírásos településszéli táblák, a sámánizmus mai utánpótlásai, vagy akár a szabadságharc csatáinak évenkénti újrajátszása. A „nem ősi” jelenségek körében bármi megjelenhet, ami nem olyan „ősi”, mint más jelenség (idővel ilyen lehet például a kereszténység, a könyvnyomtatás és ma az internet). A „modern” jelenségek legtöbbször technikai jellegűek, a kommunikáció és információ mai lehetőségeit használják fel: például a zárandoklatok, és ezeknek a médiában való népszerűsítése formájában, vagy televíziós csatornákon a mágikus-varázsló-távgyógyító műsorokban. Nemcsak a mai „folklorizmus”, hanem a „modern csoda” (mondjuk: *Međugorje*) sajátosan ilyen jelenség.

Ami a további szemiotikai négyzeteket illeti, a „van/valaminek megjelenik ~ valamiként megnyilvánul”. A szemiotikai négyzetekben:

	être	paraître
A		nem-A
~~A~~		~~nem-A~~
	non-paraître	non-être

E fogalmak ilyen módon felhasználása külön figyelmet érdemelne, mivel éppen arra alkalmasak, hogy a „valami más, mint ami” jelenségeket leírassuk és értelmezhessük. Az egyik és másik kategória fölött az igazság (*vérité*), alatta a hamisság (*fausseté*), balra a nem ismert, titok (*secret*), jobbra az alaptalan képzelődés (*mensonge*) adja az értelmezés következő szintjének fogalmait. Greimas mindezt az „igazoló modalitás” (*modalités véridictaires*) csoportjába osztja. (Lásd a címszót: Greimas – Courtés, 1979. 419.) Az ilyen elemzés könnyen elvégezhető, csupán jól körülhatárolható és az elemzéshez szükséges számosságú adatra van ehhez szükség.

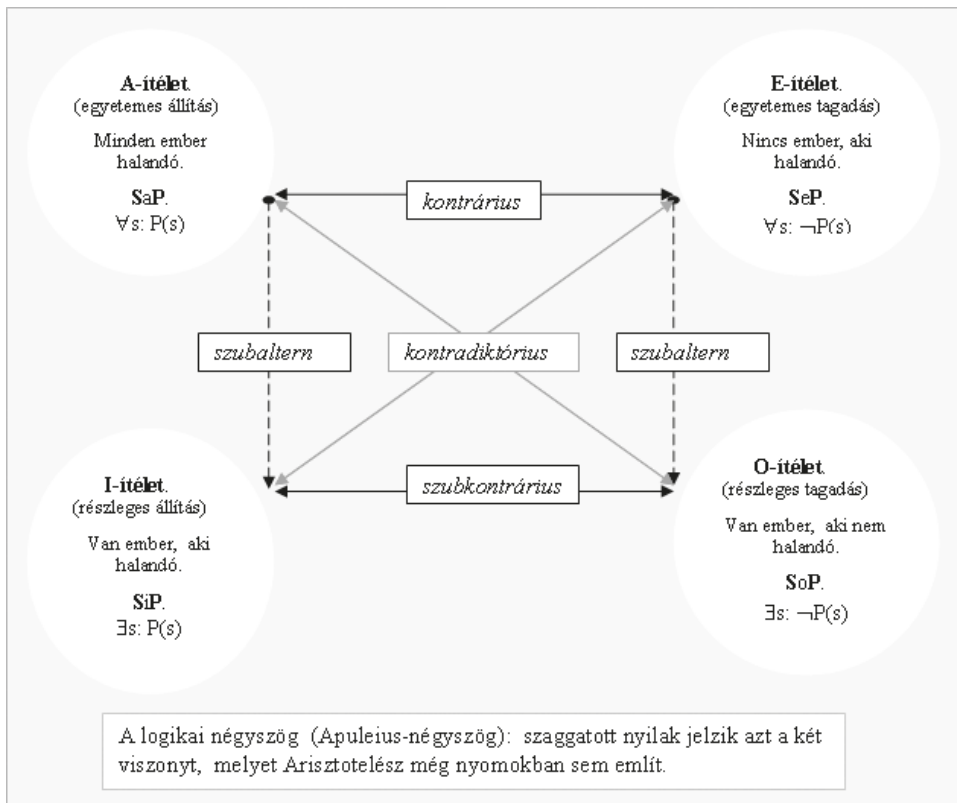
A szemiotikai négyzög több mint a jelentések polaritásának feltüntetése, és éppen arra mutat, hogy e logikai eljárások (ellentét, tagadás, az ellentét tagadása) nemcsak általában jól értelmezhetők egy *carré* (négyzög) formájában és műveleteivel, hanem bizonyos esetekben a szemiotikailag leírható tények lényegét érzékeltethetik. Biztos vagyok abban, hogy régi hiedelmek, mint például a görög mitológiában az égen kocsikázó Nap vagy az óegyiptomi vallásban a 14 darabra szétszabdalt, mégis életre keltett Osiris története is tanulságosan leírható e módszerrel. Abban azonban még inkább biztos vagyok, hogy a mai „neomitológiai” jelenségek még ennél is jobban, pontosabban értelmezhetők e módon. Azaz: nemcsak leíró, hanem értelmező eljárás is a szemiotikai négyzög.

Felhasznált irodalom

- Connor, Walker (1994): *Ethnonationalism. The Quest for Understanding*. Princeton University Press, Princeton.
- Greimas, Algirdas Julien (1966): *Sémantique structurale. Recherche de méthode*. Librairie Larousse, Paris.
- Greimas, Algirdas Julien (1970): *Du sens. Essais sémiotiques*. Seuil, Paris.
- Greimas, Algirdas Julien (1976): *Sémiotique et sciences sociales*. Seuil, Paris.
- Greimas, Algirdas Julien (1979): *Apie dievus ir žmones. Lietuvių Mitologijos studijos*. AM & M, Chicago.
- Greimas, Algirdas Julien (1983): *Du sens II. Essais sémiotiques*. Seuil, Paris.
- Greimas, Algirdas Julien (1985): *Des dieux et des hommes. Études de mythologie Lithuanienne*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Greimas, Algirdas Julien, Courtés, Joseph (1979): *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*. Hachette, Paris.
- Greimas, Algirdas Julien, Fontanille, Jaques (1991): *Sémiotique des passions. Des états de choses aux états d'âme*. Seuil, Paris.
- Toporov, Vladimir – Toporov, V. N. (1990): *Il neomitologismo nella letteratura russa del'inizio del XX secolo. In romanzo di A. A. Kondrat'ev Sulle rive della Jaryn' – Neomifologizm v russzkoj literature nacsala XX veka. Roman A. A. Kondrat'eva „Na beregah Jariüni“*. Edizioni M. V., Venezia.
- Voigt Vilmos (1970): Vom Neofolklorismus in der Kunst. *Acta Ethnographica*, 19. 1-4. 401-423.
- Voigt Vilmos (1990): *A folklorizmusról. Néprajzi Tanszék, Debrecen, Debrecen (Néprajz egyetemi hallgatóknak 9.)*
- Voigt Vilmos (2005): Tuglas' Early Mythopoetics. In: Undusk, Rein (szek.): *At the End of the World. Text, Motif, Culture*. The Under and Tuglas Literature Centre, Tallinn. 67-81.
- Voigt Vilmos (2008): *Bevezetés a szemiotikába*. Loisir, Budapest.

PÓTLÁS

A Greimas-féle „szemiotikai négyyszög” előtörténetéhez talán érdemes megjegyezni, hogy előzményként Arisztotelész hermeneutikáját nevezhetjük meg. Ennek népszerű továbbfejlesztése az úgynevezett „Apuleius-négyyszög”, amely az egyetemes és részleges állításokat, illetve tagadásokat rendezi el. A két „szubaltern” vonatkozást Arisztotelész még nem fejtette ki. Ehhez képest Greimas négyyszöge (és ennek eredetije) már bővebb, és nemcsak ítéletek, hanem „fogalmak” rendszerezésére is alkalmas.

1. ábra: Apuleius-négyyszög. Az itt található jelek a logika, és a matematikai logika közismert rövidítései, ám tüzetesebb utánnézés nélkül is érhetőek. (Forrás: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/hu/7/71/Apuleius-n%C3%A9gyysz%C3%B6g.png>)